

*İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası**The Committee of Union and Progress and Turkism Policy*

Yaşar SEMİZ*

ÖZET

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı modernleşmesi içinde devleti kurtarma düşüncesiyle ortaya çıkan siyasal düşünce akımlarından birisi de Türkçülük, siyasi derneklerden birisi de İttihat ve Terakki Cemiyetidir. Türkçülük, II. Meşrutiyet döneminde özellikle Balkan Savaşları sonucunda İttihat ve Terakki yönetiminin bu düşünceyi sıcak bakması ile yükselişe geçti. Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti bir düşünce kuruluşu olarak ilk defa 1889'da Mektebi Tıbbiye-i Şahane öğrencileri tarafından 'İttihat-i Osmanî' (Osmanlı Birliği) adıyla gizli bir teşkilat olarak kuruldu. Teşkilat aynı yıl yurt dışındaki Osmanlı aydınları tarafından Paris'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı. Ancak bir siyasi güç olarak İttihat ve Terakki 1906'da Selanik'te III. Ordudaki bazı subayların girişimi ile kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 1907'de Paris'teki örgütlerle birleşmesi ile ortaya çıktı. Kısa bir dönem Terakki ve İttihat adıyla anılan teşkilat daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak anılmaya başladı. Çokuluslu bir imparatorluğun son dönemlerinde ortaya çıkan ve devleti içinde bulunduğu zor durumdan çıkarak bir bütün içinde varlığını sürdürebilmesini sağlamak amacı ile ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisini net bir şekilde tespit etmek hiç kolay değildir. Cemiyetin içinde Türk milliyetçiliği çerçevesi içinde düşünenlerin sayısı çoktur. Ancak hatırı sayılır oranda Osmanlı ve Batılı aydınların yanı sıra az da olsa Gayrimüslim unsurlar da yer almaktadır. Bununla birlikte gelişen olaylar cemiyetin fikirlerinin daha iyi şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu itibarla Cemiyetin fikir yapısını kesin çizgilerle olmamakla beraber iki aşamaya ayırarak incelemek mümkündür. Bu aşamalardan ilki 1889'dan Balkan Savaşına kadar olan Osmanlı birliğinin savunulduğu dönem diğeri de Balkan Savaşları ve sonrasında Cemiyette Türkçülük fikrinin ön plana çıkmaya başladığı dönemdir. Bu yazıda İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşundan itibaren Türkçülük hareketine bakışı incelenmektedir.

ANAHTAR KELİMELER*İttihat ve Terakki, Türkçülük, Osmanlı, Meşrutiyet, Birlik*

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Öğretim Üyesi, ysemiz@selcuk.edu.tr

•
ABSTRACT

Towards the end of the 19th century, one of the most important movements of thought with the aim of saving the government along with Ottoman Modernization was Turkism and one of the political unions of that period was Committee of Union and progress (İttihat ve Terakki). Turkism movement started to rise when Committee of Union and progress started to lean towards that notion during the second Ottoman Constitutional Monarchy era and especially after the wars of Balkan. The Committee of Union, which has a deep effect on late history of Turkey, was first established in 1889 with the name of 'İttihat-i Osmani' (Ottoman Union Society) by the students of first Ottoman medical school called 'Mektebi Tibbiye-i Şahane' as a secret organization. This association, after combining with another association called Committee of Union and progress, established in Paris, France by Ottoman intelligentsia in the same year, took the name of CUP. CUP had a political power in 1907 after uniting with the Ottoman Freedom Society (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti), founded with the attempts of Ottoman third legion's officers in 1906. This community was called Committee of Union (İttihat ve Terakki) for a while, but later it was known as CUP.

Committee of Union and progress Association came up when a multinational government (Ottoman Empire) was about to break down. Their aim was to save the government and help it to continue its existence. Despite all of these facts determining the ideology of Committee of Union and progress Association is not easy. There were a lot of members that has Turkish Nationalism ideas. Moreover in the association there were some western intelligentsias and a few non-Muslim members existed. One can examine the association's ideology in two parts. The first part consists of the time between 1889 to Balkan War in which the association supported Ottoman Union. The second parts started after the Balkan War. In this part the associations focus was on Turkism idea.

In this text Committee of Union and progress approach to Turkism idea is examined.

•
KEY WORDS

Committee of Union and progress, Turkism, Ottoman, Constitutional Monarchy, Unity

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde 19.yüzyılın ortalarında Tanzimat'la başlayan reform süreci içinde öncelikli sorunlarından birisi de geleneksel '*millet sisteminin*' çözülmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan toplumsal eşitliğin sağlanması problemi olmuştur.¹ Tanzimat'ı takip eden yıllarda toplumsal eşitsizlik tartışmaları ve ayrışma tehlikesine karşı devleti yönetenler yeni bir millet oluşturma çabası olarak da nitelendirebileceğimiz Osmanlılık ya da Osmanlıcılık olarak adlandırılan bir kavram geliştirildi.² 1856 Islahat Fermanına dayanan 'Osmanlıcılık' kavramı modern ulusu yaratan doğal dinamiklerden farklı olarak daha çok yapay karaktere ve projelere dayanıyordu. Bu anlayışa göre Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan tüm insanlar ilk siyasi kimliği ne olursa olsun onlar reddedilmeden genel çerçevede Osmanlı vatandaşı sayılacaktı.³ Batılı Devletlerin (daha çok Fransa'nın) önerileri dikkate alınarak geliştirilen bu politika ile Osmanlı topraklarında yaşayan farklı ırk ve dinlere mensup olan toplulukların 'Osmanlı' potası içinde kaynaştırılması düşünülmüştü.⁴ Yapılan çalışmalar Osmanlı Devletindeki Rum, Ermeni ve Musevi Cemaatlerinin 1862-1865 yılları arasında Osmanlı Devletinin '*nizam*' olarak tanımladığı kedi yasalarını yapmalarına zemin hazırladı. Bu yasal temsil ilkesi resmen her millet için ayrı ayrı yapılan yazılı anayasaları da beraberinde getirdi.⁵ Fransız İhtilalinin etkisi ile yükselen Ulusçuluğun Osmanlı devletindeki etkisini önlemek maksadı ile geliştirilen '*Osmanlıcılık*' istenilen neticeleri vermekten uzaktı. 1862-1865 yılları arasında çıkarılan bu kanunlarla tarihte ilk kez Osmanlı ülkesinde yaşayan insanlara devlet eliyle yeni bir kimlik vermekle sonuçlandı. İlk bakışta oldukça basit görünen vatandaşlık kavramı ve oradan kaynaklanan kimlik, köklü değişimlere ve yeni gelişmelere neden oldu. Yaklaşık 9 milyon kişiyi etkileyen bu gelişme⁶ özellikle Hristiyan teb'a tarafından yeni Osmanlı kimliğini girişimini ken-

¹ Cevdet Küçük (1985). "*Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: İletişim Yay., 1007-1024;

² Roderic H. Davison (1997). "19.Yüzyılda Hristiyan Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı", İslam Dünyası ve Batılılaşma, İstanbul: Yöneliş Yay., 68.

³ Kemal Karpat (1995). "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, hzl. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yay., 28-29.

⁴ Paul İmbert (1981). Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Havass Yay., 142.

⁵ Roderic H. Davison (2004). Osmanlı-Türk Tarihi, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yay., 155.

⁶ Davison, 155.

dileri için bir çeşit asimilasyon tuzağı olarak algıladı. Diğer bir grup ise imparatorluk içinde muhtariyet ya da istiklal için çalışmalarına zemin hazırladı.⁷

Osmanlı birliğinin sağlanması yolunda önemli bir girişim de 1872 yılında Mithat Paşa ve Halil Şerif Paşa tarafından ileri sürüldü. Bu Osmanlı İmparatorluğunun yeni Alman İmparatorluğu gibi Federalleşmesi önerisi idi.⁸ Önerinin önemli gerekçelerinden birisi Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlık yolundaki gidişini durdurmaktı. Ancak bu girişim Rusya'nın müdahaleleri ile engellendi. Ardından 23 Aralık 1876'da yürürlüğe konulan Anayasa ile yeniden tanımlanan vatandaşlık kavramı ile Osmanlı birliğinin sağlanmasına çalışıldı. Ancak Meşrutiyet'in kısa süre sonra II. Abdülhamit tarafından sonlandırılması üzerine yeni arayışlar başladı.

İşte bu ortamda Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889'da Mektebi Tıbbiye-i Şahane öğrencileri tarafından '*İttihad-i Osmanî*' (Osmanlı Birliği) adıyla bir düşünce kuruluşu şeklinde gizli bir teşkilat olarak kuruldu. Amacı yeniden Meşrutiyeti ilan etmek ve Osmanlı birliğini sürdürülebilmektir. Teşkilat aynı yıl yurt dışındaki Osmanlı aydınları tarafından Paris'te kurulan İttihat (Osmanlı Birliği) ve Terakki (Aydınlanma; çağdaş uygarlığın eğitim ve teknik araçları ile donanarak ilerlemek) Cemiyeti ile birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldı.⁹ Ancak bir siyasi güç olarak İttihat ve Terakki 1906'da Selanik'te III. Ordudaki bazı subayların girişimi ile kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 1907'de Paris'teki örgütle birleşmesi ile ortaya çıktı.¹⁰ Kısa bir dönem Terakki ve İttihat adıyla anılan teşkilat daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak anılmaya başladı.¹¹

Çokuluslu bir imparatorluğun son dönemlerine damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisini net bir şekilde tespit etmek hiç kolay değildir. Cemiyetin içinde Türk milliyetçiliği çerçevesi içinde düşünenlerin sa-

⁷ Bayram Kodaman (1983). Sultan II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul: Orkun Yay., 177.

⁸ Davison, 160.

⁹ Tarık Zafer Tunaya (1989). Türkiye'de Siyasi Partiler, C. 3, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 7; Enver Behnan Şapolyo- Ziya Gökalp (1943). İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İstanbul: Güven Basımevi, 48-49; İbrahim Temo (1987). İttihat Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yay., 13-18.

¹⁰ Kazım Karabekir (1982). İttihat Terakki Cemiyeti (1896-1908), İstanbul: Türdav Ofset, 158; Sina Akşın (1980). Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti, İstanbul: Gerçek Yay., 57- 62.

¹¹ Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul: Remzi Kitabevi, ty, 30-31; Ahmet Rıza Bey, Cemiyetin adının İttihat ve Terakki olarak kabul edilmesinin kendisine ait fikir olduğunu belirtir. Meclis-i Mebus an ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları, hzl. Bülent Demirbaş, İstanbul: Arba Yay., 1988, 23.

yısı çoktur. Ancak hatırı sayılır oranda Osmanlı ve Batıcı aydınların yanı sıra az da olsa Gayrimüslim unsurlar da yer almaktadır. Bununla birlikte gelişen olaylar cemiyetin fikirlerinin daha iyi şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu itibarla Cemiyetin fikir yapısını kesin çizgilerle olmamakla beraber iki aşamaya ayırarak incelemek mümkündür. Bu aşamalardan ilki 1889'dan Balkan Savaşına kadar olan dönem diğeri de Balkan Savaşlarının bittiği dönem sonrasıdır.

A. 1989'dan 1913'e Kadar Olan Dönem

Cemiyet ilk kurulduğu dönemden itibaren İmparatorluğu parçalamak isteyenlere karşı tepkisini açıkça ortaya koymuştur. Prensipte hiçbir köken ayrımı yapılmadan Osmanlı bütünlüğünü savunan herkesin cemiyete katılabileceği ifade edilmişti. Bununla birlikte teşkilatının büyük bir kısmı Müslüman gençlerden oluşturma ilkesi benimsemiş, Müslüman üyelerinin çoğunluğu da Türk kökenlilerden oluşturulmasına özen göstermiştir.¹² Cemiyete yalnız Türk ve Müslümanların alınacağı fikri Kâzım Karabekir'in cemiyetin sembolü olan 'hilal'¹³ için 'bu hilal tuhaf, başka işaret bulamamışlar mı' şeklindeki tepkisine Enver Paşa'nın verdiği şu cevaptan da anlaşılmaktadır. 'İkimiz için kan kardeşliği tarihi sayılır. Yalnız şu hilal işaretine dokunman hiç hoşuma gitmedi. Bu işaret herhalde "ben Türküm" demekten daha kapsamlıdır. Bu cemiyete yalnız Türkleri değil, İslam olan bütün Osmanlıları da alıyorlar. Arabî Arnavut'u da girebilir. Yeter ki hürriyet ve Meşrutiyet taraftarı olsunlar. Hilal işareti ile Salip'e karşı savaş açacak değiliz ya'.¹⁴

Aynı şekilde Cemiyetin kurucuları arasında yer alan, Ahmet Rıza Bey, Cemiyeti 'halis bir Türk ve Müslüman cemiyeti' olarak tanımlar.¹⁵ Cemiyetin önemli isimlerinden Fethi Okyar ise cemiyetin ideolojisi ile ilgili bilgi verirken Ahmet Rıza'dan bir adım daha ileri giderek 'İttihat ve Terakki'de milli olan ve olmayan unsurlar elbette vardı. O şartlar içinde fikriyatçıları ve müesseseleri olmayan ve gizli çalışan bir cemiyetin başka kaynaklardan ilham alması çok tabii idi. Hatta zaruri idi. Fakat muhakkak olan şuydu. İttihat ve Terakki, o günün şartları içinde açıkça ifade

¹² Hüseyin Kâzım Kadri (1991). Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Hatıralarım, hzl., İsmail Kara, İstanbul İletişim Yay., 159; Samih Nafiz Tansu (1960). İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, Anlatan Galip Vardar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 60; Sina Akşın (1998). Jön Türkler ve İttihat Terakki, Ankara: İmge kitapevi, 77.

¹³ İttihat ve Terakki Cemiyetinin iki remzi (sembolü) vardır, Biri 'Hilal' diğeri de 'Muin'dir. Hilâl kelime-i mürur, Muine de kelime i mukaddese denilirdi. İki İttihatçı birbirleri ile karşılaştıkları zaman sağ elini göğsüne koyarak, parmakları ile hilâl yapardı. Diğeri de ona muin kelimesinin ilk kelimesi olan M (mim) harfini söyler, diğeri de ikinci harf A (ayın) sonra Y (ye) ve N (nun) kelimelerini söyleyerek anlaşırlardı. Şapolyo, s. 62.

¹⁴ Karabekir, 135-138.

¹⁵ Akşın (1998). 78.

edilmesi imkânsız ve hatta başındakilerin de felsefe ve fikir yapısı olarak ifade edemeyecekleri kadar şekilde Türk milliyetçisiydi'¹⁶ der. Bununla birlikte Cemiyetin yurt içi ve yurt dışındaki teşkilatında bazı gayrimüslim isimleri de görmek mümkündür. Bunların arasında Ahmet Rıza Bey'le Meşveret gazetesini çıkaran Selanikli Albert Fau (Yahudi), Aristidi Paşa (Rum) ve Halil Ganem (Lübnanlı Marunî) sayılabilir.¹⁷ Gayrimüslim unsurların cemiyete kabul edilmesi fikri muhtemelen Mısır şubesinin 1897 yılında Cenevre Şubesi müdürü Ahmet Bey'e yazdığı bir mektuptan sonra gerçekleşmiştir.¹⁸

Cemiyete gayrimüslimlerin hangi şartlarda alınacakları 02/06/1906'da Bulgaristan'da Kızanlık Şubesine yazılan bir yazıda şu şekilde açıklanır: '*Bir Ermeni gelir de "yahu ben Osmanlıyım, Osmanlılığı severim" derse, yol budur der onu ikaza çalışırız. Biz Gayrimüslim bir Osmanlıyı cemiyete alırsak ancak bazı şartlar dâhilinde alabiliriz. Cemiyetimiz halis bir Türk cemiyetidir. İslamlığa ve Türklüğe düşman olanların hiçbir vakit fikrine tebaiyet edilmeyecektir*'.¹⁹ Bu ifade de cemiyetin öncelikle Türk sonra İslam cemiyeti olduğunu, gayrimüslimlerin ancak belli şartlarda cemiyete girebileceklerini açıkça göstermektedir.

Hal böyle olmasına rağmen Cemiyetin, devletin geleceği için geliştirdiği fikrin temasını, devletin ana unsuru olarak gördüğü Türkler üzerine kurmuş olmasına karşı bir süre bunu açıkça dillendirmekten uzak durdu. Yaygın olarak '*vatan, hürriyet, anayasa ve devletin birlik ve bütünlüğü*' kavramlarını ön plana çıkarıp şekillendirmeye çalıştı. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Umuru Dâhiliye ve Muhasebe Şubesi'nden Dr. Nazım ve Dr. Şakır imzası ile Sezai Bey'e²⁰ yazılan mektupta, kafalarında şekillendirdikleri vatanın neresi olduğu da anlatılmakta ve '*...Zannederiz ki sevimli ifadenizle hem bu biçare Müslümanlar ikaz edilir, hem de daha ziyade taraftar peyda edilmiş olur. Aynı zamanda zatı biraderlerine 'Hayat' gazetesinin bir nüshasını da göndereceğiz. Bu gazetenin başyazarı Ali Turanı Bey'in*²¹ bütün emel Adriyatik denizinden Çin kadar olan topraklarda bir 'Türk İttihadı'

¹⁶ Fethi Okyar (1980). *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul: Tercüman Müessesesi Yay., 23.

¹⁷ Şerif Mardin (1989). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yay., 38-39.

¹⁸ Mektup için bk. Hanioglu (1985), 484-485.

¹⁹ Ahmet Bedevi Kuran (1948). *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Tan Matbaası, 202-203.

²⁰ Mektubun gönderildiği Sami Paşazade Sezai Bey Cemiyette 1902 yılında yaşanan ayrışmadan sonra Merkezîyetçilerin çıkardığı '*Şurayı Ümmet* dergisinin başyazarıdır. Sezai Bey Cemiyetin Türkçü fikirlerini paylaşmakla birlikte komitacılık konusunda onlardan farklı düşünüyordu.

²¹ Hüseyin zade Ali Bey Tıbbiyede İttihat ve Terakki Cemiyetinin ilk propagandasını yapan kişidir. Okulu bitirdikten sonra Dr. Bahaeddin Şakır Bey'le birlikte Avrupa'ya kaçmış, oradan da Kafkaslara geçerek çeşitli yayınlar yapmıştır. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz*, s. 206. Dipnot.

*meydana getirmektir*²². Fikri desteklendikten sonra bu kutsal emelin gerçekleşmesi için atılması gereken ilk adımın dilde olması gerektiğini ifade edilmektedir. Ve 'Eğer 'Şurayı Ümmet' bu zatın efkârı milliye sine iştirak edecek olursa hem vatanımıza hizmet etmiş ve hem de miri mumaileyhi teşci eylemiş olur. Bu bapta nazarı dikkatinizi celp etmekle iktifa ediyoruz'²³ denmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi İttihat ve Terakki Cemiyetinin düşünce eğilimi Türkçülüğe yöneliktir. Ancak 1908'e kadar olan dönemde ülke bütünlüğünün korunmasını hiçbir zaman göz ardı etmez ve Türk, Müslüman ve Gayrimüslimlerin meşrutiyetin ilanı ve anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ile problemlerin çözülerek birlikte yaşamının sürdürülebilmesi için mücadele eder. Bu yüzden Türk milliyetçiliği fikrini açıkça ortaya koymaktan kaçınarak genel anlamdaki tavırları ile Türk milliyetçiliğine sıcak baktığını ifade etmeye çalışır.

Cemiyet için bu süreçte öncelikli amaç, merkezi otoriteyi güçlü tutarak milliyetçi ve meşrutiyetçi fikirlere hayat hakkı tanımayan II. Abdülhamit'e²⁴ karşı yeniden Meşrutiyet'in ve anayasal düzenin geri getirilmesini sağlamaktır.²⁵ Bu yüzden Osmanlı topraklarında yaşayan azınlık unsurların bir kısmı de kendi milliyetçi ve ayrılıkçı düşüncelerine katkı sağlayabileceği düşüncesi ile İttihat ve Terakki'ye destek verirdi. Buna karşılık İttihat ve Terakki Cemiyetinin meşrutiyetten beklentisi, hiç olmazsa Osmanlı Devletinde elde kalan topraklarını iyi yöneterek birlik ve bütünlüğü sağlamak, egemen unsur olan Türkleri kuvvetlendirerek, Türk egemenliğinin hakkını vermek şeklindeydi.²⁶ Ancak bunu yaparken açıkça Türk milliyetçiliğini savunarak farklı etnik grupları imparatorluktan uzaklaştırmakta da bir fayda görmüyordu. Aksine Osmanlı Devletinin kurucu unsurunun zaten Türkler olduğu düşüncesi ile 'Osmanlılık' tezini savunarak.²⁷ Osmanlı topraklarında yaşayan bütün etnik unsurları eşit hak, eşit kültür, din ve inanç özgürlüğü, parlamento ve devlet hizmetlerinde eşit temsil hakkı çerçevesinde bir arada tutmaya çalışıyordu.

²² Kuran, İnkılâp Tarihimiz, 206.

²³ Kuran, İnkılâp Tarihimiz, 206.

²⁴ M. Şükrü Hanioglu (1985). Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, C. I, 889-1902, İstanbul: İletişim Yay., 186; Douglas A. Howard (2001). The History of Turkey, London: Greenwood Press, 68-70.

²⁵ Leskovikli Mehmet Rauf (1991). İttihat ve Terakki Ne İdi, İstanbul: Arba Yay., 10.

²⁶ Kâzım Namı Dürü (1965). Ziya Gökalp, İstanbul: MEB Yay., 52.

²⁷ Şükrü Hanioglu (2001). For A Develution The Young Turks (1902 - 1908), Oxford Pres, 173. İttihat ve Terakki'nin yukarıda belirttiğimiz temel üzerine oturduğu fikir yapısını iki aşamaya ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki 1889'dan 1908'e kadar olan dönemdir.

İttihat ve Terakki'nin önemli düşünürlerinden Ömer Seyfettin, Cemiyetin bu politikası ile ilgili düşüncesini açıklarken şu ifadelerle yer vermiştir. Bugünkü Türklük savunucularının amaçları Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türklere milli bir vicdan kazandırmak, böylece İslam evrenselliğine kuvvetli bir unsur dâhil ederek onunla beraber Osmanlı saltanatının dayanaklarını yeniden kuvvetlendirmektir. Milli dilin ve milli tarihin unutulmaması başka bir deyişle dil ve geleneklerimizi kaybetmemiz bir çöküntü sebebi olmuştur. Bu unutkanlığın sebebi olarak milletimizin ismi olan '*Türk*' adı ortadan kalkmış, yerini diplomatik bir unvan olan '*Osmanlı Devleti*' adını almıştır. Osmanlı Devletinde Merkezi kuvvet evvela Türklüktür. Sonra ona bağlı Araplığın, Rumluğun, Ermeniliğin birliğidir. Onlardan ayrı ve bağımsız bir Osmanlı Devleti anlaşılabilir. Ama genel çerçeveye bakıldığı zaman Osmanlı Devleti bir Türk ve İslam Saltanatıdır. Onun için manevi birliği teşkil edemeyen Türklük ve aciz bir İslamlık Osmanlı İmparatorluğunun muhtaç olduğu merkezi kuvveti oluşturamaz. Osmanlıyı parçalanmaktan ancak Türklerin milli bir gayeye sahip olmaları kurtarır.²⁸ Ömer Seyfettin'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere cemiyet, bu dönemde hem 'İslamcılık' hem de 'Osmanlıcılık' akımının da mirasçısıdır.

Cemiyetin öncelikli hedefinin zor günler geçiren Osmanlı Devletini içinde bulunduğu durumdan kurtarmak olduğu, 1908 yılında basılan Teşkilat -i Dâhiliye Nizamnamesinin birinci maddesinden de anlaşılır. Nizamnamede Cemiyetin amacının vatani içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak, milleti de içinde bulunduğu zülüm ve esaretten çıkarıp insanlığa yaraşır bir biçimde yaşatmak olduğu belirtilir. Sonra bu amaca ulaşmanın yolu olarak 1876 (1293) da ilan edilmiş olan '*Kanun-ı esasının*' yeniden uygulamaya konulmasının temin edileceği, din, cins, mezhep ve ırk farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların açık menfaatlerinin sağlanması olduğu ifade edilir.²⁹ Benzer ifadeler İttihat Terakki Cemiyetinin nizamnamesinde de yer almaktadır.³⁰

Osmanlı toplumunda icraatı hep başkalarından Allah'tan, Sultan'dan ya da hükümetten beklemek gibi bir gelenek vardı³¹. Bu yüzden toplum İttihat ve Te-

²⁸ Ömer Seyfettin (1971). *Ameli Siyaset*, hzl. Sakin Öner, İstanbul: Göktuğ Yay., 27-28; Bu konudaki farklı görüşler için bk. Massami Arai (2008). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yay., 92-103.

²⁹ Tunaya, *Siyasi Partiler*, C. 1, 50.

³⁰ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Nizamnamesi, Selanik: Rumeli Matbaası, 1327, madde 1-2, 2-3.

³¹ Ahmet Rıza Bey'in Anıları, 41.

rakki'den de Meşrutiyetin ilanı ile birlikte söz verdiklerini bir an önce gerçekleştirmesini istedi. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bir tılsım etkisi ile her şeyin düzeleceğini bekledi. Kimseye yasa dışı bir işlem yapılmayacağı, eğitim, dini ve kültürel hakların hemen sağlanacağı, baskı ve haksızlıklardan dolayı Osmanlı Devletinden ayrılmak istediğini ifade eden azınlıkların taleplerinden vazgeçecekleri ve yenide yurtsever olacaklarını düşünüldü.³² Doğal olarak bu beklentilerin hepsine kısa sürede cevap verilemedi. Bu yüzden bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin Osmanlı birliğini sağlamak için sarf ettiği çabalar hem İslam hem de gayrimüslim azınlıklar tarafından ciddi direnişle karşılandı.³³ Meşrutiyet, Azınlık gruplar tarafından Türklüğü boğmak için bir fırsat gibi görüldü. Hüseyin Cahit Yalçın, Meşrutiyet sonrası Türklük tablosunu şu ifadelerle anlatır. *'Meşrutiyetin biz Türklerde ve Türk gazeteciliğinde ilk yarattığı sonuç Türklüğü boğmak ve Osmanlılığı yaratmak olmuştur. "Osmanlı" sözü hiçbir zaman, zorbalık devrinde bile Meşrutiyetten sonraki kadar değer bulmamıştı. Abdülhamit zamanında arada sırada Türk sözünü ağza alma imkânı vardı. Üstelik Araplardan yararlanacağımız birçok bilimlerin bulunduğunu ileri sürenlere karşı, her şeyimizde Arap egemenliği altında kalmanın verdiği bir başkaldırı duygusu ile Türkçeyi ve Türklüğü savunmaktan geri durmamıştım. Ama Meşrutiyet gelir gelmez olaylar bizi Türk olduğumuzu unutmuş görünmeye başladı'*³⁴. Bunda amaç şüphesiz Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkları incitmeyerek onları imparatorluk içinde tutmaktır. Oysa Osmanlı topraklarında azınlıklar çoktan kendilerini Batıda yükselen milliyetçilik akımına kaptırmışlardı. Daha önce Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlıklarını elde etmiş olan Romanya, Sırbistan, Bulgar ve Yunan milli devletlerinin uzantıları olarak ya da onları kendilerine örnek alan diğer azınlıklar da kendi milli devletlerini kurmak için yoğun bir mücadelenin içine girmişlerdi. 20. Yüzyılın başlarında artık onları Osmanlı bayrağı altında tutmak hiç kolay değildi. Onlardan bir kısmı İttihat ve Terakki Cemiyetinin içinde yer alırken bile kendi kimliklerini koruyarak ilk fırsatta milli devletlerini kurmak ya da daha önce Osmanlı Devletinden ayrılmış olan kendi soydaşlarının devletine katılmak niyetinde oldukları kısa süre içinde anlaşıldı.³⁵

Azınlıkları, bu konudaki düşüncelerini kurdukları derneklerin programlarında da açıkça ifade etmekten kaçınmadılar. Meşrutiyetin ilanından sonra bir

³² Hüseyin Cahit Yalçın (1976). *Siyası Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 23.

³³ George François (2001). *Osmanlı Türk Modernleşmesi*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yay., 32.

³⁴ Yalçın, 39.

³⁵ Arnold J. Toybnbee (1971). *Türkiye*, çev. Kasım Yargıcı, İstanbul: Milliyet Yay., 73.

adım daha ileri giderek Sultan'ın seçtiği temsilcilerden oluşan Ayan Meclisinin kaldırılmasını ve ülke genelinde 'Âdemi merkezîyetçi' bir yönetime geçilmesini istediler. Anayasada yer alan 'devlet dairelerinde Türkçenin konuşulacağı', Parlamento'da yapılacak konuşmaların Türkçe olması ve gelecekte Türkçe konuşmanın yanı sıra mümkün olduğu kadar Türkçe yazmaları³⁶ kararından vazgeçilerek Temyiz Mahkemeleri ve Nezaretler de dâhil, devlet dairelerinde azınlık dillerinden verilecek dilekçelerin kabul edilmesini istediler. Ayrıca İttihat ve Terakkinin özellikle eğitim kurumlarında Türkçe eğitimi hayata geçirmeye çalıştığı dönemde devletin okullarda daha önce kendilerine tanımış olduğu hakların sürdürülmesini istediler.³⁷ Ancak kurdukları cemiyetlerin savundukları tezler, Osmanlı devleti bünyesinde bazı haklar elde etmekten çok ayrılıkçı talepleri içeriyordu. Örneğin Bulgar komitacılarının kurduğu 'Makedonya-Edirne Bulgar İhtilal Komitesi' açıkça amaçlarının Makedonya ve Edirne'nin Osmanlı devletinden koparılarak tam bağımsız hale getirilmesini istiyorlardı.³⁸ Aynı şekilde Bulgar İhtilal Komitesinin uzantısı olarak kurulan 'Der-saadet Bulgar Meşrutiyet Kulübü' da programının 11. Maddesinde sürekli olarak toplumlarına sa- vaş ve ayrılığa hazır olmaları mesajını veriyordu.³⁹

Rumların durumu da Bulgarlarınkinden pek farklı değildi. Temmuz 1909 tarihinde yayınlanan 'Cemiyet-i Yunaniye' nizamnamesinin amaç kısmında şu ifadeler yer verilmişti. Cemiyet-i Yunaniyeyi muhafaza etmek ve büyütme şarttır. Silah ve benzeri savaş araçlarını ve gerektiğinde insan ve eşyayı saklamak, cemiyeti çoğaltmak ve icabında hep birden silaha sarılmak, Osmanlı Devleti dâhilindeki şubeleri esaslandırmak için yardımlara devam etmek.⁴⁰ Rumlar bu ifadeler çerçevesinde bir taraftan ayrılıkçı faaliyetlerini sürdürürken diğer taraftan da İmparatorluk içindeki inanç, gelenek ve göreneklerine göre yeni hak taleplerinde bulunuyor ayrıca daha önce elde edilmiş olan haklarını (daha önce var olup kaldırılmış olanlar da dâhil) kabulü ve devamını istiyorlardı. Dini ve

³⁶ Tarhan Erdem, Anayasalar ve Seçim Kanunları, Milliyet yayınları, İstanbul 1982, s. 4. 18. Maddede aynen şu ifade yer almaktadır. 'Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-i devlette istihdam olunmak için devletin lisan-i resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır. 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de yer alan bu madde, Kanun-i Esasi'de 1909'da yapılan değişiklikte de aynen muhafaza edilmiştir; Ayrıca bk. David Kushner (1979). Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem ve Fahri Erdem, İstanbul: Kervan Yay., 145-146.

³⁷ Sina Akşın (1998). Jön Türkler ve İttihat Terakki, Ankara: İmge Kitabevi, 142.

³⁸ Tunaya, C. I, 527-529.

³⁹ Tunaya, C. I, 518.

⁴⁰ Tunaya C. I, 507.

eğitim alanındaki ayrıcalıkların yanında böyle bir istek Patrikhanenin elinden çıkmış olan bütün malların geri verilmesi anlamını da içerebilirdi.⁴¹

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Müslüman azınlıklar da biraz İngiltere ve Fransa'nın kışkırtması ile planlı bir şekilde örgütlenerek on civarında cemiyet kurdular. Bunların çoğunun amacı 'Âdemi *merkeziyet*' düşüncesi çerçevesinde kendi bölgelerini yönetmek arzusudur. Ancak 'El lâ Merkeziye', 'Cemiyet-i İslâhiye' gibi bazı Arap derneklerinin amacı önce özerklik, şartlar uygun hale geldiğinde de Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsız bir devlet kurmaktır⁴². Bu düşünceleri I. Dünya Savaşı yıllarında bazı resmi yazışmalara da yansımıştır. Örneğin 31 Mayıs 1332 tarih ve 8 / 466 numara ile Harbiye Nezaretine yazılan bir yazıda cemiyetlerin amacı şöyle açıklanmaktadır. "Arap İhtilalı ve Beyrut, Suriye, Cebel-i Lübnan ve çevresinin Osmanlı hükümeti idaresinden çıkarılarak Fransa ve İngiltere himayesinde bir hükümet ve Arap hilafetinin tesisi"⁴³.

Azınlık milletvekilleri de bu idealler doğrultusunda devletin bütünlüğünü sağlamaya çalışan İttihat ve Terakki ile çatışmalara girdiler. Cemiyeti, Âdemi merkeziyet siyasetini benimsemek yerine 'Türkçülük' yapmakla suçladılar. Meşrutiyetin ilanından sonraki dönemde özellikle gayrimüslim unsurlar, İttihat ve Terakki'ye ve Osmanlı Devletine karşı Meşrutiyet'in de verdiği rahatlıkla eleştirilerini arttırdılar. Örneğin Rumların ünlü milletvekilleri Boşo Efendi 'Ben artık Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım' diyerek Osmanlı Devleti etrafında yeniden bütünleşme konusundaki düşüncelerini ortaya koydu.⁴⁴ Diğer gayrimüslim milletvekilleri, Boşo kadar cesur davranmasalar da hemen hepsinin aynı duyguları paylaştığı ve kendi amaçlarına erişebilmek için Patrikhanenin etrafında toplanmaya çalıştıkları bilinmektedir.⁴⁵ Boşo Efendinin bu sözleri sarf ettiği dönemde bile İttihat ve Terakki içinde hala onların da Osmanlı birliği içinde tutulabileceğine inananlar vardı⁴⁶.

⁴¹ Akşın, 142-143.

⁴² Tunaya, C. 2, 602- 603.

⁴³ Tunaya, C. 2, 605.

⁴⁴ Bleda, 63; Talat Paşa'nın Anıları, hzl. Mehmet Kasım, İstanbul: Say Yay., Kasım 1986, 23; Hüseyin Cahit Yalçın (1936). "On Yılın Hikâyesi", Yedi Gün, C. 7, S. 176, 22; Mazhar Akifoğlu (1956). "Ne Düşünmüştük", Türk Yurdu, S. 252, (516- 521), 517.

⁴⁵ Ömer Seyfettin (1977). Türklük Ülküsü, İstanbul: Türk Kültürü Yay., 43; Ömer Seyfettin, Âmalı Siyaset, 59.

⁴⁶ Boşo Efendinin bu sözleri söylediği dönemde bile hala Osmanlı bütünlüğünün korunabileceğini düşünen bazı aydınlar Türklere 'Sen yalnız Osmanlısın, sakın başka milletlere bakarak sen de milli bir ad isteme. Milli bir ad istediğin zaman Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına sebep olursun' demişlerdi. Zavallı Türk, vatanımı kaybederim korkusu ile "Vallahi Türk değilim, Os-

Halil Mentеше'nin "Hükümetin dâhili siyasetinde takip ettiği gaye, dâhili siyasetin esasi bütün Osmanlıların siyasal birliğidir. Bu birlik siyasetinin gayesi bütün Osmanlıların, Osmanlı vatanının her tarafını kendi vatani umumisi ve devletini kendi kuvveti tanımasıdır. Türk olmayan Osmanlıları Türkleştirmek sureti ile yahut başka bir suretle bir tek kavim haline getirmek için teşebbüslerde bulunmak bu memleket için bir kötülüktür"⁴⁷; ya da Cemal Paşa'nın "Bizi Türk siyaseti yapmış olmakla itham edenlere gayet kat'ı bir lisanla bildiririm ki, biz Türk siyaseti değil Osmanlı camiası siyaseti yaptık. Eğer Âdemi merkezîyet siyaseti yapsa idik İttihat ve Terakki o zaman Türk siyaseti yapmaya mecbur olacak ve bütün mahalli muhtariyetlere mazhar olan memleketler meydanında münhasıran Türklerin yerleşik olduğu vilayetlerde Türkler için mahalli muhtariyet kurmaya kalkacaktık. Bizler ise Osmanlı camiası siyaseti takip ettiğimizden dolayı merkezin, vilayetler üzerindeki nüfuzunu azaltmakla beraber mahalli idarelere geniş müsaadeler vermeyi ve orduyu ikiye bölmemeyi esas meslek ittihaz ettik"⁴⁸ şeklindeki açıklamaları da gayrimüslim vekiller ikna etmek için yeterli olmadı. Birlik ve bütünlüğü sağlamaya çalışan İttihat ve Terakkiye karşı muhalif parti ve derneklerle işbirliği yaptılar.⁴⁹

Bu tür söylemler 1910 sonrasındaki dönemde İttihatçıların da büyük bir kimsi için iyi bir idealden başka anlam ifade etmemeye başladı. Çünkü bu sözlerin söylendiği dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti de açıkça milliyetçi politikalar üretmeye başlamış⁵⁰ parlamento içi ve dışı çalışmaları ile milli bir kadro kurmaya yönelmişti. Cemiyetin düşünce temellerini oluşturan Ziya Gökalp'ın Balkan Savaşları devam ederken yazdığı şiirindeki;

Bir ülke ki toprağında başka ilin gözü yok,
Her ferinde mefkûre bir, lisan, adet, dil birdir,
Mebusanı temiz, orda Boşo'ların sözü yok,
Hududunda evlatları seve seve can verir,
Ey Türkoğlu işte senin orasıdır vatanın.
Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye
Sanatına yol gösteren ilimle fen türküdür,
Hirfetleri birbirini daim eder himaye,
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türküdür,

manlıktan başka hiçbir zümreye mensup değilim" demeğe mecbur edilmişti'. Boşo'ya karşı her gün bunu söyleyen milletvekilleri bile vardı, Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Yayına hazırlayan Mehmet Kaplan, Milli Eğitim basımevi, İstanbul 1972, 49.

⁴⁷ Tunaya, C. 3, s. 304; Dündar s. 31.

⁴⁸ hzl. Behçet Cemal (1977). Cemal Paşa Hatıralar, İstanbul: Çağdaş Yay., 1977, 417-418.

⁴⁹ Tunaya, C. I, 504-505.

⁵⁰ Tunaya, C. 3, 306.

Ey Türkoğlu işte senin orasıdır vatanın,
İfadeleri İttihat ve Terakkinin ayrılıkçı hareketlerin yoğunlaşmasından sonra nasıl bir milli temele yönelmek istediğini ve Türkçülük fikrinin politik ve söylem düzeyinden sonra eylem düzeyinde de nasıl savunulmaya başladığını göstermektedir.⁵¹

Osmanlı Devleti içinde Türk Milliyetçiliği için ortaya konulan politika diğer azınlık grupların savundukları milliyetçilikten çok da farklı bir şey getirmiyordu. İmparatorluk içinde bir bütünlüğü sağlama imkânı kalmadığına göre diğer etnik unsurlar gibi Türklerin de milli bir vicdana sahip olma ve milli bir örgütlenme yapma vakti gelmişti. Fakat İttihat ve Terakkinin açıkça Milliyetçiliğe yönelen eğilimi karşısında Cemiyetin içindeki ve dışındaki Müslüman ve Gayrimüslim unsurların büyük bir kısmı rahatsızlık duymaya başladılar. Cemiyetin dile getirmeye çalıştığı Türklük fikrini farklı açılardan yorumlamaya çalıştılar. Moğol (Hülâgu'nun) istilasını ile İttihat ve Terakkinin dile getirmeye çalıştığı Türkçülük arasında ilişki kurdular. Türklüğü İslamlaşmaya muhalif bir düşünce olduğunu ileri sürdüler.⁵² Cemiyeti, savunmaya yöneldiği fikirden vazgeçiremeyeceklerini anlayınca da çoğunluğu Türk kökenli olmayan üyeleri zamanla cemiyetten ayırdılar. Bir dönem söz sahibi olan fakat henüz cemiyetten ayrılmamış olanlar da 1911'den itibaren cemiyetin önemli mevkilerde kendilerine yer bulamadılar.⁵³

İttihat ve Terakki'nin Türkçülüğe Bakışında İkinci Aşama

İttihat ve Terakki'de Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşıp Türkçülük fikrine yönelik İkinci Meşrutiyet (1908) sonrasında daha belirgin bir hal aldı. Bu tarihten sonra Balkanlarda, Arap topraklarında ve hatta Anadolu'da Ermenilerin ardı arkası kesilmeyen örgütlenme ve isyanları üzerine en azından tamamen Türk ve Müslümanların hâkim olduğu Anadolu topraklarında merkezîyetçi Osmanlı

⁵¹ Ahmet Yıldız (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyene*, İstanbul: İletişim Yay., 61-65; drl. Erik Jan Zürcher (2005). *Türkiye'de Etnik Çatışma*, İstanbul: İletişim Yay., 162.

⁵² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yayına hazırlayan İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1976, s. 53. Konunun bu şekilde algılanmasının sebebe önemli ölçüde Osmanlı Toprakları dışındaki ve özellikle de Rusya'dan gelen Türkler arasında Türkçülüğün '*Pantürkçülük*' olarak savunulmasından kaynaklanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki aydınlar arasında ise Türkçülük, Osmanlı Türklerinin milliyetçiliği çerçevesinde anlaşılmalıydı. Ceylan Tokluoğlu (2012). "*Ziya Gökalp, Turancılıktan Türkçülüğe*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 84, Ankara, 123.

⁵³ Dündar, 31.

Devletini bir arada tutabilme mücadelesinin içine girdiler.⁵⁴ Bu politika değişikliğini Cemiyetin basın kanadındaki önemli temsilcisi Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından şu şekilde açıklanmıştı: *“İttihat ve Terakki Osmanlıcılıktan vazgeçmiştir. Türkçülük dışında izleyebileceği başka bir yol da bulunmamaktadır. Eğer Türkler İmparatorluğu idare etmeye devam edeceklerse Türkçülük tek tercih seçeneğidir. Etnik ayrılıkçı akımlar sebebi ile İttihat ve Terakki Âdemimerkeziyete şiddetle karşıdır. Çünkü bu Midilli, Sakız ve diğer adaları Rumların kucağına atmak anlamına gelir”*⁵⁵.

Cemiyette, Türkçülük politikasının ön plana çıktığı dönemde İttihat ve Terakki, nüfusun çoğunluğunun Hıristiyan olan Balkanlar ile Müslümanların yaşadığı Arnavutluk ve Ortadoğu topraklarında Osmanlı bütünlüğünü korumak için gerektiğinde zor kullanmaktan da kaçınmadı.⁵⁶ Açıkça Türklüğü ve İmparatorluğu korumak için böyle yapmak zorundayım diyemeyen İttihat ve Terakki, her çeşit karşı koymayı zorla susturmak yolunu seçti.⁵⁷ Cemiyetler kanunu ile etnik veya dini gruplara dayanan ve onların adını taşıyan siyasi derneklerin kurulmasını yasakladı. Bunları Balkanlardaki Rum, Bulgar ve diğer azınlık derneklerinin kapatılması izledi. *“Şekavet ve Mefsedetin (bozgunculuk) Men’ine”* dair kanunla Balkan komitacıların silahsızlaştırılmasına çalışıldı.⁵⁸

Ancak bu politika da isyanların çıkmasını ve ayrılıkçı hareketlerin devam etmesini engelleyemedi.⁵⁹ Aksine Balkanlarda ve Trablusgarp-Bingazi’de isyanların ve savaşın çıkmasına katkı sağladı. Osmanlı Devleti çıkan savaşların sonunda hem Kuzey Afrika’daki hem de Edirne’ye kadar Balkanlardaki topraklarını kaybetti. Bu kayıplara ve kayıplarla beraber bütün psikolojileri bozulmuş olarak Anadolu’ya doğru göç eden insanların durumuna çözüm bulmak hiç kolay olmadı. Daha önceki toprak kayıpları İmparatorluğun uzak noktalarında olduğu için Balkanların kaybedilmesi kadar üzücü olmamıştı⁶⁰. Toprak kayıplarının asırlarca İmparatorluğun kalbi sayılan Balkanlarda yaşanması ve buralarda yaşayan Türk ve Müslüman halkın katliama varan baskı ve zulümlerin uy-

⁵⁴ Şapolyo, 65. Bununla birlikte Rusya’dan gelen Türkçü aydınların bir kısmı İttihat ve Terakki Cemiyetine katılmamış ve Cemiyete katılmaları için yapılan her türlü teşvik ve telkine de karşı koymuşlardı. Muharrem Fevzi Togay (1944). Yusuf Akçura, İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi, 65.

⁵⁵ Akt. Yıldız, s. 86. Gazetenin tam metni ek I. s. 305-308 de verilmiş.

⁵⁶ Leon La Moveche (1948). Türkiye Tarihi, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, İstanbul, 430-431; Yusuf Hikmet Bayur (1982). Türk İnkılap Tarihi, C. 2, Bölüm 4, Ankara: TTK Yay., 413-424.

⁵⁷ Yalçın, 129.

⁵⁸ Bernard Lewis (1984). Modern Türkiye’nin Doğuşu, çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yay., 217.

⁵⁹ Feroz Ahmed (1984). İttihat ve Terakki (1908-1914), çev. Nuran Yavuz, Ankara: Kaynak Yay., 60-69.

⁶⁰ Alper Ersaydı (2011). Türklüğün Anadolu’dan Tasfiyesi, İstanbul: AKY Basım Yayın, 29.

gulararak göçe zorlanması, Osmanlı Devletinde bölgelere göre nüfus tablosun olduğu gibi düşünce yapısının da değişmesine sebep oldu.⁶¹ İttihat ve Terakki bir taraftan insani olarak, göçle gelenlerle Anadolu’da yaşayan gayrimüslimler arasında herhangi bir çatışmanın yaşanmamasına çalıştı.⁶² Diğer taraftan da gelişmelerin şokunu atlatabilmek için düşünce olarak İslam inancının birleştirici özelliğinde uzaklaşmadan Türkçülük ekseninde bütünleşmeyi ön plana çıkardı.⁶³ Bu yolla bir taraftan Anadolu’da yaşayan Türklerin etrafında oluşturulacak Türk milliyetçiliği ile devletin kurtarılmasına çalışılacak, diğer taraftan da İmparatorluğun içinde ve dışındaki Türkler arasında vatanseverlik duygularının yükselmesine katkı sağlanacaktı. Böylece kısa süre önce kaybedilen toprakların kurtarılabilmesi için Asya’da yaşayan soydaşlardan faydalanmanın zemini de hazırlanmış olacaktı.⁶⁴

Ayrıca Anadolu içindeki bazı grupların ayrılıkçı ve merkezden uzaklaşma eğilimlerine karşı Cemiyetin Kasım 1910’da Selanik’teki ikinci toplantıda alınan “*Türkler arasında vatanseverliği yerleştirmek ve tüm Türk olmayan toplulukların mikro milliyetçiliğe yönelişini durdurmak için İmparatorluktaki tüm okullarda Türkçe eğitim yapılması kararı*”⁶⁵ doğrultusunda Türkleştirme politikası için zemin oluşturulacaktı. Ama öncelikli hedef şüphesiz Balkanlardaki kayıplar da unutturulmak ve uygun zamanda oraları yeniden Türk vatani yapabilmektir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkin üyelerinden Halil Bey’in 19 Mayıs 1914’te yeni Osmanlı Meclisi Mebusan Başkanının seçimi sırasında yaptığı etkili konuşma bunun açık ifadesidir. Mentеше, o konuşmasında Balkanların kaybindan duyulan üzüntüyü ve gelecekle ilgili beklentilerini şu cümlelerle ifade etmişti: “*Bu yüce*

⁶¹ Fuat Dündar (2001). İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913 - 1918), İstanbul: İletişim Yay., 30-31; Orhan Koloğlu (2012). “Anadolu’nun Nüfus Yapısını Muhacirler Değiştirdi”, Atlas Tarih-Balkan Savaşlarının 100. Yılı Özel Sayısı, S. 16, İstanbul, 60-69.

⁶² Çok şiddetli baskılara maruz kalan göçlerin geldiği ortamda bile İstanbul ya da Anadolu’da hiçbir gayrimüslimin malına ya da canına zarar gelmedi. Bk. Kemal Tayfur (2012). “Osmanlı Balkanlardan Çekiliyor”, Atlas Tarih-Balkan Savaşlarının 100. Yılı Özel Sayısı, S. 16, İstanbul, 44.

⁶³ Burada anlatılmak istenen Türkçülükte bütünleşme fikri sadece Anadolu’da yaşayan Türkleri kapsamıyor, aksine Türklerin yaşadığı bütün coğrafyadaki Türkleri de içine alıyordu. Ziya Gökalp’in şiirinde anlattığı gibi Vatan Ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan! Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir, Turan. Vatan Türklerin yaşadığı her yerdir. Tansu, s. 255 ve 296.

⁶⁴ Bu konuda daha önce Kafkasya ve Türkistan’dan Türk gruplarının Anadolu’ya göç etmeleri için teşvik edilmişlerdi. Bk. Jacob M. Landau (1999). Pantürkizim, çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yay., 73.

⁶⁵ Landau, 73. Türkçe eğitimde İstanbul lehçesinin tercih edilmesi konusunda milliyetçi ve İttihatçı aydınlar arasında önemli ölçüde görüş birliği vardır. Yusuf Sarıncay (1994). Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931), İstanbul: Ötüken Yay., 216-222.

*kürsüden millete sesleniyorum. Hürriyetin ve anayasanın beşiği Selanik'i, yeşil Manastır'ı, Kosova'yu, İşkodra'yu, o güzel Rumeli'nin tamamını unutmamanızı tavsiye ederim. Öğretmenlerimizde, gazetecilerimizden, şairlerimizden ve tüm aydınlarımızdan şimdiki ve gelecek nesillere, dersleriniz, yazılarınız ve moral gücünüzle, sınırların ötesinde hürriyete kavuşması gereken kardeşleriniz ve kurtarılacak bir vatan parçası olduğunu hatırlamanızı istiyorum"*⁶⁶.

Cemiyet, Türkleştirme politikasını ise Gökalp'ın ortaya koyduğu yöntemle sağlamaya çalıştı. Gökalp'ın yaklaşımı şu şekilde özetlemek mümkündür.

- A. İhtilalcı ve İnkılâpçı
- B. Demokrat ve Meşrutiyetçi
- C. Hilafetçi ve Panislamist
- D. Türkçü ve Pantürkist
- E. Halkçı ve milliyetçi
- F. Medeniyette Batıcı, kültürde milliyetçi.⁶⁷

Bu politika uygulanırken uzun yıllar devletin temel taşlarından biri olmuş olan Arnavutlar arasında da milliyetçi duyguların ön plana çıkması ve devletten kopması İttihat ve Terakkiyi bir miktar daha radikal 'Türkçü' politikaya doğru itti. Türk milletinin Müslüman ve Asya kökenli bir millet olduğu aha açık bir ifade ile ortaya konulmaya başlandı. Osmanlı Devletinin yeniden güçlü bir devlet olabilmesi için bütün Müslümanlarla Hilafet makamından istifade ederek dost olmak ve gerektiğinde bir 'İttihadi İslam' yapmaya çalıştı. Bununla birlikte Osmanlı Devletinin gerçek hâkiminin Türk milleti olduğu hiçbir zaman unutulmadı. İdeal olarak dünya üzerindeki Türkleri de ırkdaşlık mefkûresi ile birleştirebilmenin arzusunu da dile getirmekten kaçınmadı.

Milli bilinci uyandırmak için öncelikle Balkanlarda olmak üzere çeşitli vilayetlerde Cemiyetin düşünceleri doğrultusunda eğitim kurumları kuruldu.⁶⁸ Yeni nesillerin Türkçülük milli bilinci ile yetiştirilmesine çalışıldı. İttihat ve Terakkinin önde gelen teorisyenlerinden biri olan Ziya Gökalp'ın öncülüğündeki bu eğitim kurumlarına katılabilmek için aşağıdaki şartlar aranıyordu:

1. Türk olmak
2. Türkçülük mefkûresi (fikir-gaye) ile yetişmek
3. Ferdi ve milli bir ahlaka sahip olmak

⁶⁶ Landau, 73.

⁶⁷ Şapolyo, 68-69.

⁶⁸ Douglas, 79.

4. Hayatını muayyen bir fikre hasretmek
5. Fikirde bir iş bölümü yapmak,
6. Yetiştirdiği gençlere iş bulmak
7. Gençleri Devlet adamı, öğretmen ve misyoner ve gazeteci ve yazar olarak yetiştirmek
8. Ahlaken ve fikren yetiştirilmiş olan gençler için yeni eğitim merkezler kurmak ve her akşam bu merkezlere devamını sağlamak
9. Gençler arasında teşkilatçı olanları İttihat ve Terakki Cemiyetinin başına getirmek
10. Gençleri Avrupalı propagandacıların tesirlerinden korumak
11. Teknik bilgilere yatkın olanları Avrupa'ya göndermek
12. Bilim insanı olacaklara Türkiye'de milli tetebbular (derinliğine araştırma-inceleme) yaptırarak akademik alanda ilerletmek.⁶⁹

Bunun yanı sıra Cemiyetin 1908 programının öngördüğü gibi özel okullarda Osmanlıcılığa ve Türkçülüğe aykırı tüm tema ve unsurları ayıklatarak Maarif Vekâleti'nin nezaretinde Türkçeleştirici temalara ağırlık verdirecekti.⁷⁰ Gayrimüslim ilkokullarında da Türkçe öğrenimi zorunlu olacaktı. Dini kurumlar haricindeki devlete ait liseler ve üniversitesinde öğretim dili Türkçe olacak fakat orta öğretim kurumlarında mahalli diller de öğretilbilecekti.⁷¹ Ancak bu girişim Gayrimüslimlerde olduğu gibi Müslüman azınlıklarda da ters etki yaptı. İmparatorluğun en sadık tebaalarından ve milliyetçi akımlara kapalı toplumlarından biri olarak bilinen Müslüman Arnavutların okullarında Türkçenin zorunlu dil yapılması, onların 1911 yılında İmparatorluktan kopmalarına katkı sağladı.⁷²

Cemiyetin yayın organı Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın Balkanların yitirilmiş olması ile ilgili olarak Petersburg'da yayınlanan "*Rus Şayiası*" adlı gazetede, kaleme aldığı bir yazısında, Arnavutluk ve Makedonya'nın Osmanlı vatanından ayrılmış olmasının Türk siyasilerinin işini iyiden iyiye kolaylaştırdığını belirtti. Ayrıca İmparatorluktan ayrılmak emelinde olan Balkan unsurlarının yenilikçi taraftarı siyasilerin önünde en büyük engel teşkil ettiğini, devletin bir an önce yapması gereken ıslahatları geciktirdiğini

⁶⁹ Şapolyo, 78.

⁷⁰ Lewis, 218.

⁷¹ Yıldız, 80-81. Okullarda Türkçe öğrenimin zorunlu hale getirilmesi gayrimüslimlerin ve Arapların itirazlarına sebep oldu. Azınlıkların hiçbiri Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmek istemedi. Yıldız, 83.

⁷² Yalçın, 145; Yıldız, 84.

belirtti.⁷³ Bu aşamadan sonra en azından yine devletin aslı unsuru olarak kabul edilen ve belirgin olarak ayrılıkçı eğilim göstermeyen Müslüman Araplarla birlikteliğin yeniden değerlendirilebileceğini ve Anadolu ve Arap toprakları üzerinde yeni bir Türk vatanının oluşturulması gereğini ileri sürdü.⁷⁴ Hüseyin Cahit (Yalçın) bu görüşlerinde yalnız değildi.

Nitekim Balkan savaşlarının hemen arifesinde bazı eski ittihatçı mebuslar tarafından “*Türkçülük*” ideolojisi çerçevesinde kurulmuş olan Milli Meşrutiyet Fırkası’nın yayın organı “*İfham*” da yer alan bir yazıda da, Osmanlı Devleti’nin dâhili siyasetinin Türklük esasına dayanması gerektiği dile getirilmiş; İzmir’den Beyazıt’a, Karadeniz’den Arap bölgelerine kadar bütün *Türkili’nin* bu milli siyasete tabi olması düşüncesini ileri sürülmüş ve Suriye, El Cezire ve Ceziret-ül Arap geniş bir âdem-i merkezîyet ile idare olunması, Şam, Bağdat, Mekke ve San’a vilayetleri Arap milli hayatının birer merkezi olmalı düşüncesi ileri sürülmüştü.⁷⁵ Benzer görüşler İttihat ve Terakki’nin eski Fizan Mebusu Cami Bey tarafından da benimsenmiştir.⁷⁶ Bu fikir başta Osmanlı ve Alman ordularında ‘Mareşal’ rütbesi ile görev yapan Colmar von der Goltz Paşa olmak üzere Almanlar da yüzyılın başından bu fikri destekliyordu.⁷⁷

Ancak bu politik yaklaşıma Araplardan ciddi tepki geldi. Trablusgarp – Bingazi Savaşının Cemiyetin üzerinde bıraktığı olumsuz sonuçlardan da faydalanan Araplar 3 Ocak 1913’te Beyrut Eyalet Meclisi, Arapçanın yeniden resmi dil olarak tanınması, askerlik mükellefiyetlerinin mahalli olarak yerine getirilmesini ve Âdem-i merkezîyetçiliğin benimsenmesi yönünde aldığı karar İttihat ve Terakki tarafından hemen reddedildi. Ancak Arapların ayrılmasını istemeyen İttihatçılar, Cemal Paşa’nın kişisel gayretleri ile onları birlik içinde tutmaya çalıştı. Cemal Paşa’nın Arapların da kaybedilmemesi için saf ettiği gayretler hatıralarında şu ifadelerle dile getirilmektedir: “*Efendiler bizim fırkamızın Araplar hakkında tatbik etmek istediği program o kadar geniştir ki bunu tasavvur bile edemezsiniz. Biz Arap ve Türk iki kavimi aynı halife etrafında bir arada yaşamalarını sağlamaya çalışıyoruz... Size söylemek isterim ki İstanbul’da ve Türklerle meskûn İslam memleketlerinde bugün gördüğünüz Türklük cereyanı Araplık cereyanına katiyen muhalif değildir. Pekâlâ, bilirsiniz ki şu ana kadar Osmanlı memleketlerinde Bulgarlık, Rumluk, Er-*

⁷³ ‘Osmanlı Devleti’nin Dâhili ve Harici Siyasetine Dair’, Türk Yurdu, C. 3, (244–261) İstanbul: Matbaayı Hayriye ve Şürekâsı, 1339, 248.

⁷⁴ ‘Osmanlı Devleti’nin Dâhili ve Harici Siyasetine Dair’, 249. Ayrıca bk. Akifoğlu, 517–518.

⁷⁵ ‘Osmanlı Devleti’nin Dâhili ve Harici Siyasetine Dair’, 249.

⁷⁶ ‘Osmanlı Devleti’nin Dâhili ve Harici Siyasetine Dair’, 252.

⁷⁷ *Tanin*, 7 Mayıs 1329, nr. 1606, 1.

menilik cereyanları vardı. Şimdi buna Araplık cereyanı da ilave olundu. Türk kendisini unutmuş hatta milliyetini telaffuz etmekten utanır olmuştu. Milli fikrin düşmesi nihayet kati inkırazla neticelenebilirdi. Bundan ürken Türk gençliği takdire şayan bir intibah ile ayaklandı... Şimdi sizi temin ederim ki Türklük cereyanı Araplık cereyanının katiyen düşmanı değildir. Onun biraderi, hatta ayrılmaz refikidir. Türk genci Arap'ın terakkisini, bütün milli hukukuna sahip olmasını bütün canı ile ister. Ben Türk ve Arap gençliğine şunu soyluyorum ki iki millet birbirinden ayrıldıkları anda her ikisi de zevale mahkûmdur”⁷⁸.

Bu yaklaşım tarzı Araplar için bazı hakların kazanılmasını sağladı. Arap bölgelerindeki okullarda tarih ve coğrafya gibi derslerin dışındaki derslerin Arapça yapılması benimsendi. Bunu mahkemelerde Arapçanın kullanılması ve askerliğin mahalli olarak yapılmasının kabulü izledi. Bu sayede en azından Araplar şimdilik ikna edilmiş görünüyordu.⁷⁹ Ancak bu gelişmeden ne İttihatçı- lar ne de Araplar memnun kalmamışlardı.⁸⁰

Türkleştirme konusunda dikkat çekici uygulamalardan biri de İstanbul’da yapıldı. İstanbul, Türklük aleyhine propagandaların en yoğun yapıldığı yerd i. Türklük aleyhine propagandaların yoğunlaştığı yer ise Levantenlerin üssü ola- rak bilinen Beyoğlu’ndaki kulüplerdi. İttihat ve Terakki mensupları da bunun farkındaydı. Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması Beyoğlu’ndaki kulüpleri Türkleş- tirmek için bir fırsat olarak görüldü. Başta Talat Paşa olmak üzere İttihat ve Te- rakki’nin ileri gelenleri, üst kademedeki Türk memurlarının ve Türk gençleri- nin Serki Doryana ve Küçük Kulüp’e gitmeleri sağladılar. Orada bir Türk ekse- riyeti meydana getirmeleri için teşvik ettiler.⁸¹ Talat Paşa’nın da müdavimi ol- duğu Beyoğlu’nun en gözde mekânlarından biri olan “*Küçük Kulüp*” bir süre sonra Türk aza ekseriyetine sahip oldu ve hem eskiyi aratmayacak bir tarzda iyi idare edildi hem de buralarda yapılan Türklük aleyhine propagandalar bitiril- miş oldu.

İttihat ve Terakki eğitimin yanı sıra kültürel alanda da milliyetçi politikalar geliştirdi. Örneğin milli musiki, milli filmcilik, milli coğrafya, milli kütüphane

⁷⁸ Cemal Paşa’nın Anıları, 276-277.

⁷⁹ Akşın, 257-258.

⁸⁰ Nitekim Birinci Dünya savaşı sırasında Suriye ve Filistin cephelerinde komutanlık yapan Cemal Paşa, Türkçü düşüncelerinden dolayı Araplar tarafından tepki ile karşılanmıştı. Bk. Falih Rıfki Atay (1987). Zeytindağı, İstanbul: MEB Yay., 41.

⁸¹ Yalçın, 117.

gibi önemli kurumların başına 'milli' kelimesi getirildi. Hatta bazı spor kulüplerinin tüzüklerinde bile milliyetçiliğe yer verildi⁸².

İttihat ve Terakki Cemiyeti İktisadi alanda da Türkleri daha güçlü bir şekilde ön plana çıkarmaya çalışıyordu.⁸³ Cemiyetin 1908 Kongresinin kararları arasında kalkınma işi 'terakki' adı altında ele alınmıştı. Terakkiyet-i memleketin sağlanması için teşvik ve ödüllerle şahsi girişimleri canlandırmak sanayi, ticaret ve tarımı geliştirmek, şirketleşmeyi sağlamak, ticaret ve sanayi mektepleri açmak, işçi ve işveren arasında hukuki ilişkileri düzenlemek, çiftçiyi topraklandırmak, aşar oranını azaltmak gibi farklı yaklaşımlara yer verilmişti.⁸⁴ Öncelikle İmparatorluk içindeki Türk ve Müslüman olanlar için uygulanmak istenen bu kararları kısa süre içerisinde hayata geçirilmesi kolay değildi. Çünkü Türkler İktisadi bakımdan Müslüman olmayan unsurların oldukça gerisinde kalmıştı. Cemiyet bu açığı kapatmak için Gayrimüslimleri bu duruma getirmiş olan dini teşkilatların çalışmalarını takip etti. Ortodoks kilisesi Rumlar, Gregoryen kilisesi Ermeniler, Hahamlık Yahudiler için başta dini ve iktisadi olmak üzere her alanda bir örgütlenme, bir gelişme merkezi görevini yürütüyordu. İttihat ve Terakki, aynı yöntemi Türkler içinde hayata geçirmek istedi. Bu uygulama ile hem Türkleri yüzyılların getirdiği geleneksel çiftçilikle uğraşp ticaretten uzak kalmaya bağlı geri kalmışlıktan kurtarmayı hem de Meşrutiyetin getirdiği eşitlik ilkesi sayesinde Gayrimüslimlere açılan yönetim görevlerinde ve okullarda diğer unsurlarla yarışabilir konuma getirmek istendi.⁸⁵

İttihat ve Terakki bu düşüncelerini Devletin iç içe geçtiği 1913 Babaili başkanından sonra daha etkili bir şekilde uygulama imkânı buldu. Bu tarihte Balkan Savaşı sonuçlarının getirdiği olumsuzluklardan sonra asıl düşmanın iktisadi kimliğini daha net görmeye başladı ve Türklüğün iktisadi alanda geri kalmışlığını gidermeyi "*mukaddes gaye*" olarak benimsedi. 1913 (1329) tarihinde kabul edilen "*İttihat ve Terakki Cemiyetinin Siyasi Programının*" ikinci maddesinde iktisadi gaye şu şekilde yer aldı. 'İttihat ve Terakki Fırkası, milli iktisat siyasetime engel koyan, istiklalini engelleyen ve yabancılara taallük eden imtiyazlar

⁸² C. I, 458-459.

⁸³ Howard, 76-79.

⁸⁴ Abdüllatif Şener (1990). "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)" Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 1, Ankara, 211.

⁸⁵ Akşın (1980), 168. Düşünce böyle olmakla birlikte Meşrutiyetten sonraki dört yıllık sürede içinde çeşitli sebeplerden dolayı bu düşünce hayata geçirilemedi. Bu da İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi yönden düşüncelerinin geliştirilmesine katkı sağlayan Parvus Efendi'nin deyimini ile orduyu biçimlendiren köylüden yeterli desteği alamamasına sebep oldu. Parvus Efendi (1977). Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, hzl. Muammer Sencer, İstanbul: May Yay., 237.

ve mali ayrıcalıklar gibi bütün kapitülasyonların kaldırılması mukaddes gaye addeder.⁸⁶

Aslında bu amaç doğrultusundaki çalışmalar açıkça ifade edilmemekle beraber Bosna-Hersek'in Avusturyalılar tarafından ilhak edilmesinden hemen sonra ortaya çıkmaya başlamıştı. O dönemde Avusturya'ya karşı herhangi bir karşı önlem alamayan İttihatçılar, Avusturya mallarına ve bu malları satan dükkânlara karşı bir boykot tertipleyerek Avusturya mallarının nezdinde Batı mallarının aracısı olan gayrimüslim tüccarlara zarar vererek daha küçük çapta ticaret yapan Türk tüccarlara yarar sağlamışlardı.

Cemiyetin temsilcisi olarak uzun yıllar Maliye Nazırlığı yapan Cavit Bey, Osmanlı toplumunun ancak sermaye aracılığı ile düzlüğe çıkabileceğini savunuyordu. Sermaye ülkeye uygarlığı getirirdi. Toprak sermaye ile işlenir, fabrika sermaye ile kurulur, sermaye sayesinde ticarethaneler açılırdı.⁸⁷ Osmanlı Devletinde ise sermayenin çok büyük bir kısmı gayrimüslimlerin elindeydi. Onların da çoğu kapitülasyonlar sayesinde vergilerden muaf tutulmalarını sağlayan yabancı devletlerin himayesinde oldukları için Osmanlı Devletini kendi devletleri olarak görmüyordu.⁸⁸ Aksine kapitülasyonlar kadar kutsal tuttıkları geleneksel ayrıcalıkları uğruna İttihatçıların iktisadi düşüncelerine karşı direniş gösterdiler. Bu yüzden İttihat ve Terakki yeni bir "*Türk Burjuvazisi*" oluşturmaya yönelik çalışmalara hız verdi. Çünkü Türkler, kendi içlerinden Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir "*sermayedar burjuva sınıfı*" çıkaramayacak olursa yalnız asker, memur ve köylüden güç alan Osmanlı-Türk topluluğu çağdaş bir devlete dönüşemezdi.⁸⁹ Osmanlı Devletini ancak Türk burjuvazisinin doğuşu kurtarabilirdi. Bu da ancak Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman-Türk unsurunun girişimci olması, ticaret, bankacılık, sanayi ve benzeri işlerle uğraşması ile mümkündü. Peki, bu nasıl yapılacaktı. Türklerin siyaset alanında birçok kahramanı vardı. Ama Milli iktisatçıları yoktu. Onun için bir an önce milli iktisatçıları yetiştirilmeliydi. İşte bu noktada Meşrutiyetten sonra siyasi yakınlaşma sağlanan, Alman Frederick List, Amerikalı John Rae gibi iktisatçıların görüşlerine dayanarak iktisadi açıdan önemli gelişme kaydeden ve milliyetçi kalkınmayı başarı ile uygulayan Almanya ile daha fazla yakınlaşma fikri öne

⁸⁶ Tunaya, C. I, 106.

⁸⁷ Zafer Toprak (1982). *Türkiye'de Milli İktisat*, Ankara: Yurt Yay., 24.

⁸⁸ Feroz Ahmad (1985). *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul: Kaynak Yay., 36-39.

⁸⁹ Toprak, 33. Bu noktadan hareketle İttihat ve Terakki bir bakıma Türk burjuvazisinin mimarı da sayılır.

çıktı⁹⁰. Meşrutiyetten sonraki dönemde Alman devlet modeli İttihatçıların da gıpta ile baktıkları bir modeldi. Alman örneği izlenirse Türkler de milli bir devleti oluşturabilirlerdi. Almanya ile daha önce bazı sanayi ürünleri, teknik bilgi, Türk subaylarının eğitimi, askeri mühimmat taşıma araçları ve benzeri alanlarda işbirliği yapılıyordu.⁹¹ O zaman iktisadi alanda da daha fazla işbirliğine gidilebilirdi.

Yeni Mecmua'da "*Türkçülük*" konusunu ele alan Ziya Gökalp da Alman İttihatçılığın ilham alınmasının öneriyor ve Türklerin ancak Almanların izledikleri yoldan giderek siyasi birliğe varabileceklerini soyluyordu.⁹²

Birinci Dünya savaşının başlamasına kısa bir süre kala ise milli ekonomiyi en büyük engeli teşkil eden kapitülasyonların 1 Ekim 1914'ten itibaren kaldırılacağı açıklandı.⁹³ 30 Nisan 1914'ten itibaren "*Sanayi Dergisi*" yayınlanmaya başladı. Dergi, ülkede sanayi fikrinin, sanayi hevesinin doğmasına çaba sarf etmeyi ve Türk'te sanayi bilgi ve gücünün attırılmasına çalışacak, Türkün sanayi sahasında atacağı milli adımları teşvik edecekti.⁹⁴ Ardında gümrük tarifeleri %4 oranında arttırıldı.⁹⁵ Bu durum hükümetin milli sanayi korumak için daha etkin bir gümrük politikası uygulamasına imkân sağladı.⁹⁶ 1915'te elde edilen Çanakale Zaferi etkisini ekonomik alanda da gösterdi. Siyasi iktidar kısa sürede milli duyguların yükselişine tepki vererek diğer alanlarda olduğu gibi millileştirmeye giderek 'Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin adını 'Milli İktisat Nezareti' olarak değiştirdi. Fabrikalarda çalışacak elemanların mümkün olduğu kadar Türk kökenli olmalarına dikkat edildi. 23 Mart 1916'dan itibaren şirket yazışmalarının Türkçe yapılması karara bağlandı. Kısa süre içinde yabancı şirketler Türkçe öğrenimi için kurslar açmaya başladılar. Oysa burada amaç yabancıları Türkçe

⁹⁰ Talat Paşa'nın Anıları, 34; Uriel Heyd (1979). Türk Ulusçuluğunun Temelleri, çev. Kadir Güney, Ankara: Kültür Bak. Yay., 171.

⁹¹ Mustafa Gencer, Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908 - 1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim, İletişim yayımları, İstanbul 2003, s. 55 - 66.

⁹² Yeni Mecmua, C. 2, S. 51, Temmuz 1918'de nakleden Toprak, 28; Halil Menteşe hatıralarında kapitülasyonların 27 Ağustos'ta (8 Eylül 1914) kaldırıldığını yazmaktadır. Halil Menteşe'nin Anıları, Giriş, İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul Kasım 1986, 222. Almanların izledikleri yoldan gidilmek istenmesinin sebeplerinden biri de Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermeni ve Rum burjuvazisinin Fransız ve İngiliz sermaye çevreleri ile ilişkisine karşı, gelişen Alman sermaye çevrelerinin Türk burjuvazisine yönelmiş olmasının etkisi vardır. Şener, 217-218.

⁹³ Yaşar Semiz (1996). Atatürk Döneminin İktisadi Politikası, Konya: Saray Kitabevi, 13.

⁹⁴ Toprak, 193.

⁹⁵ Bu oran 14 Eylül 1916'da kapitülasyon ayrıcalıklarına sahip olan devletlerin itirazlarına rağmen % 30'a çıkarılmıştı. Semiz, 14.

⁹⁶ Uriel, 171.

öğrenmeye zorlamak değil, aksine Türkçe zorunlu kılınarak işyerlerinde Müslüman – Türk unsurlarının çalışmasının sağlamaktı⁹⁷. Bu uygulamaya paralel olarak 11 Mart 1917’de kurulan Osmanlı Devletinin ilk milli bankasında Osmanlı Devletinde ilk kez Türkçe pay senedi düzenlendi. Ayrıca bankanın her türlü işlem ve yazışmalarında Türkçe kullanılması mecburiyeti getirildi.⁹⁸

Sonuç

Prensip olarak hiçbir köken ayrımı yapılmadan Osmanlı bütünlüğünü savunan herkesin cemiyete katılabileceği ifade edilmişti. Bununla birlikte teşkilatının büyük bir kısmı Müslüman gençlerden oluşturma ilkesini benimsemiş, Müslüman üyelerinin çoğunluğu da Türk kökenlilerden oluşturulmasına özen göstermiştir. Bununla birlikte, meşrutiyetin ve anayasanın tanıdığı haklar çerçevesi içinde yaşamak ve ülke bütünlüğünü bozacak bir davranışta bulunmak kaydı ile diğer azınlık unsurların da cemiyete üye olabilmelerine imkân tanınmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşundan Balkan Savaşlarına kadar olan dönemde açık açık bir Türkçülük politikası izlemedi. Bu dönemde Türkçülük adına attığı en önemli adım Kanuni Esasi’de de yer alan devlet dairelerinde Türkçenin konuşulmasının yaygınlaştırılması hususundaki çabaları oldu. Devleti oluşturan bütün unsurlarla anayasa ve meşrutiyet çerçevesinde bir arada yaşama politikası sürdürmek istediği için diğer alanlarda açıkça bir Türkçülük politikası izlemedi.

Ancak Balkan Savaşlarından sonra Rum, Slav ve Arnavut azınlıkların Devletten kopmalarından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikası da belli ölçülerde değişti. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti bir taraftan Osmanlıcı ve İslamcı düşüncelerini muhafaza ederek en azından ‘*milleti sadika*’ olarak bilinen Ermenileri ve Müslüman Arapları bir arada tutabilmek için çaba sarf etti. Bazı reform politikalarını hayata geçirmeye çalıştı. Diğer taraftan da Devlet içindeki en önemli grubu oluşturan Türkleri ve Türklük ideolojisini Osmanlı topraklarında Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları Anadolu’da ön plana çıkarmak için çaba sarf etti. Milli kimliğin ön plana çıkarılması için Milli Kütüphane, Milli Coğrafya Cemiyeti, Milli Musiki gibi ‘Milli’ kelimesine yer verilen teşkilatlar kuruldu. Türk Derneği, Türk yurdu gibi dernekler Cemiyet’in

⁹⁷ Toprak, 80.

⁹⁸ Toprak, s. 147.

tam desteğini aldı. Milli Burjuvazinin ortaya çıkarılabilmesi için Milli İktisat politikası hayata geçirildi.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni olayları, 1916'da Şerif Hüseyin'in İngilizlerin desteği ile ayaklanması ve nihayet 1917'de Çarlık Rusya'sının çökmesi ile İttihat ve Terakki içinde Türkçülük düşüncesi hâkim konuma geldi. Zaman zaman düşünceleri Rusya'dan gelen Türkçü aydınların da etkisi ile Pantürkçü çizgiye doğru da kaydı.

Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve önde gelen liderlerinin yurtdışına kaçmaları ile birlikte Cemiyet siyasi etkisini kaybetti. Türkçülük mirası ve bu uğurda yaptıkları ise Anadolu topraklarında Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında varlığını sürdürdü.⁹⁹ ©

⁹⁹ Emel Akal (2001). Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda kabul edilen Doktora Tezi, Ankara, 51-53.

KAYNAKLAR

- AHMED, Feroz (1984). İttihat ve Terakki (1908 - 1914), çev. Nuran Yavuz, Ankara: Kaynak Yay.
- AHMAD, Feroz (1985). İttihatçılıktan Kemalizm'e, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul: Kaynak Yay.
- Ahmet Rıza Bey'in Anıları (Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi) (1988). hzl. Bülent Demirbaş, İstanbul: Arba Yay.
- AKAL, Emel (2001). Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda kabul edilen Doktora Tezi, Ankara.
- AKİFOĞLU, Mazhar (1956). "Ne Düşünmüştük", Türk Yurdu, (516 - 521), S. 252.
- AKŞİN, Sina (1980). Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti, İstanbul: Gerçek Yay.
- AKŞİN, Sina (1998). Jön Türkler ve İttihat Terakki, Ankara: İmge Kitabevi.
- ARAI, Massami (2008). Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği, çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim Yay.
- ATAY, Falih Rıfki (1987). Zeytindağı, İstanbul: MEB Yay.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1982). Türk İnkılap Tarihi, C. 2, Ankara: TTK Yay., Bölüm 4,
- BLEDA, Mithat Şükrü (1977). İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul: Remzi Kitabevi, ty,
- Cemal Paşa Hatıralar (1977). hzl. Behçet Cemal, İstanbul: Çağdaş Yay.
- DAVİSON, Roderic H. (1997). "19.Yüzyılda Hristiyan Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı", İslam Dünyası ve Batılılaşma, İstanbul: Yöneliş Yay.
- DAVİSON, Roderic H. (2004). Osmanlı-Türk Tarihi, çev. Mehmet Moralı, İstanbul: Alkım Yay.
- DÜNDAR, Fuat (2001). İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskân Politikası (1913 - 1918), İstanbul: İletişim Yay.
- DURU, Kâzım Namı (1965). Ziya Gökalp, İstanbul: MEB Yay.
- ERDEM, Tarhan (1982). Anayasalar ve Seçim Kanunları, İstanbul: Milliyet Yay.
- ERSAYDI, Alper (2011). Türklüğün Anadolu'dan Tasfiyesi, İstanbul: AKY Basım yayın.
- FRANÇOİS, George (2001). Osmanlı Türk Modernleşmesi, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- GENCER, Mustafa (2003). Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu, 1908-1918 Dönemi Türk Alman İlişkileri ve Eğitim, İstanbul: İletişim Yay.

- GÖKALP, Ziya (1972). Türkçülüğün Esasları, hzl. Mehmet Kaplan, İstanbul: MEB Yay.
- GÖKALP, Ziya (1976). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Yayına hazırlayan İbrahim Kutluk, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- HANİOĞLU, Şükrü (1985). Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889 - 1902), İstanbul: İletişim Yay.
- HANİOĞLU, Şükrü (2001). For A Develution The Young Turks (1902-1908), Oxford Pres.
- HEYD, Uriel (1979). Türk Ulusçuluğunun Temelleri, çev. Kadir Güney, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- HOWARD, Douglas A. (2001). The History of Turkey, London: Greenwood Press.
- HÜSEYİN KÂZİM KADRİ (1991). Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Hatıralarım, Yayına haz., İsmail Kara, İstanbul: İletişim Yay.
- İMBERT, Paul (1981). Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Havass Yay.
- KARPAT, Kemal (1995). "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, hzl. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yay.
- KÂZİM KARABEKİR (1982). İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul: Türdav Ofset.
- KODAMAN, Bayram (1983). Sultan II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul: Orkun Yay.
- KOLOĞLU, Orhan (2012). "Anadolu'nun Nüfus Yapısını Muhacirler Değiştirdi", Atlas Tarih-Balkan Savaşlarının 100. Yılı Özel Sayısı, S. 16, İstanbul.
- KURAN, Ahmet Bedevi (1948). İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul: Tan Matbaası.
- KUSHNER, David (1979). Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem ve Fahri Erdem, İstanbul: Kervan Yay.
- KÜÇÜK, Cevdet (1985). "Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul: İletişim Yay..
- LANDAU, Jacob M. (1999). Pantürkizim, çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yay.
- LEWİS, Bernard (1984). Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yay.
- MARDİN, Şerif (1989). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), İstanbul: İletişim Yay.

- MENTEŞE, Hali (1986). Halil Menteşe'nin Anıları, Giriş, İsmail Arar, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- MOVECHE, Leon La (1948). Türkiye Tarihi, çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, İstanbul.
- 'Osmanlı Devleti'nin Dâhili ve Harici Siyasetine Dair', Türk Yurdu, (s. 244 - 261), C. 3, Matbaayı Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul, 1339.
- OKYAR, Fethi (1980). Üç Devirde Bir Adam, Tercüman müessesesi, İstanbul.
- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Nizamnamesi, Rumeli Matbaası, Selanik 1327.
- ÖMER SEYFETTİN (1971). Âmalı Siyaset, hzl. Sakin Öner, İstanbul: Fatih Yay.
- ÖMER SEYFETTİN (1977). Türklük Ülküsü, İstanbul: Türk Kültürü Yay.
- PARVUS EFENDİ (1977). Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, hzl. Muammer Sencer, İstanbul: May Yay.
- LESKOVIKLİ, Mehmet Rauf (1991). İttihat ve Terakki Ne İdi, İstanbul: Arba Yay.
- SARINAY, Yusuf (1994). Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912 - 1931), İstanbul: Ötüken Yay.
- SEMİZ, Yaşar (1996). Atatürk Döneminin İktisadi Politikası, Konya: Saray Kitapevi.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1943). Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi, İstanbul: Güven Basımevi.
- ŞENER, Abdüllatif (1990). "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktisadi ve Mali Politikaları (1908 - 1918)", Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 8, Sayı 1, Ankara.
- Talat Paşa'nın Anıları (1986). hzl. Mehmet Kasım, İstanbul: Say Yay.
- TANSU, Samih Nafiz (1960). İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, Anlatan Galip Vardar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tanin, 7 Mayıs 1329, nr. 1606.
- TEMO, İbrahim (1987). İttihat Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yay.
- TOGAY, Muharrem Fevzi (1944). Yusuf Akçura, İstanbul: Hüsnü Tabiat Basımevi.
- TOPRAK, Zafer (1982). Türkiye'de Milli İktisat, Ankara: Yurt Yay.
- TOYBNBEE, Arnold J. (1971). Türkiye, çev. Kasım Yargıcı, İstanbul: Milliyet Yay.
- TUNAYA, Tarik Zafer (1989). Türkiye'de Siyasi Partiler, C. I. ve C. 3, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- TOKLUOĞLU, Ceylan (2012). "Ziya Gökalp, Turancılıktan Türkçülüğe", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 84, Ankara.

YALÇIN, Hüseyin Cahit (1936). "*On Yılın Hikâyesi*", Yedi Gün, C. 7, S. 176.

YALÇIN, Hüseyin Cahit (1976). *Siyasi Anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.

YILDIZ, Ahmet (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyene*, İstanbul: İletişim Yay.

(dr.) ZURÇHER, Erik Jan (2005)., *Türkiye’de Etnik Çatışma*, İstanbul: İletişim Yay.